

Τ Α Κ Η Λ Α Π Π Α

ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ

ΣΤΗ ΛΕΙΒΑΔΙΑ

1 8 3 0 - 1 8 6 2

Π
938.914

Λ

Α Θ Η Ν Α - 1 9 6 6

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

25447

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδειας

ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ ΣΤΗ ΛΕΙΒΑΔΙΑ
1830-1862

ΔΩΡΕΑ
ΤΑΚΗ ΗΡ. ΛΑΠΠΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ
ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΙΒΑΔΙΑΣ

Αριθ. Βισαγωγής
25447
Ταξινόμικός Αρ.
η 938.914 ^

ΚΕ: 7402

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ

ΕΡΧΟΜΑΙ ΤΑ ΕΙΣΤΕ ΤΗ ΛΕΒΑΔΙΑ
1962-1963

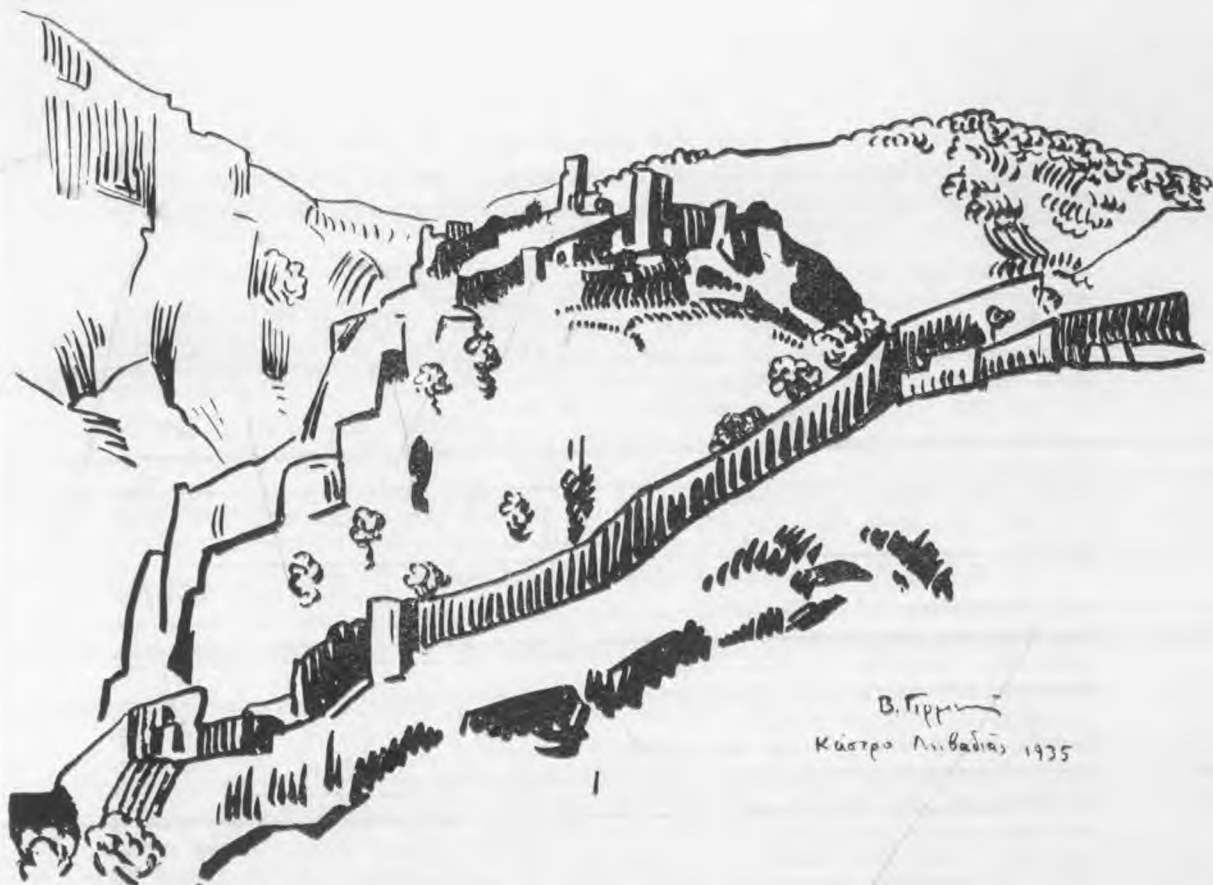
ΕΡΧΟΜΑΙ ΤΑ ΕΙΣΤΕ ΤΗ ΛΕΒΑΔΙΑ
1962-1963

ΔΩΡΕΑ
ΤΑΚΗ ΗΡ. ΛΑΠΠΑ
ΕΙΣΡΟΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΑ-ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ
ΕΝ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΙΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΙΑΣ

Ανάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ « ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΕΣΤΙΑ » τεῦχος 17)18, 1962

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

Β. Γερμάνης
Κάστρο Λειβαδιάς, 1935

ΥΟ άπ' τὰ βιβλία μου, «Ἡ χώρα τῆς Λειβαδιάς» καὶ «Ἡ Ἀράχωβα τοῦ Παρνασσοῦ» τὰ βάσισα πιό πολύ στοὺς Εὐρωπαίους περιηγητὲς ποὺ πέρασαν ἀπὸ κεῖ. Γιατὶ πιστεύω πὼς τὰ ταξιδιωτικὰ μας βιβλία εἶναι πολύτιμα ντοκουμέντα γιὰ τὴν ἐποχὴ τους. Εἶναι, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ λέξη, τὰ σημερινὰ κινηματογραφικὰ «ντοκυμαντέρ», κείνου τοῦ καιροῦ.

Γιατὶ οἱ ἐπισκέπτες αὐτοί, ἄλλοι πολύ ἄλλοι λιγότερο, στὰ συγγράμματά τους ὕστερα μᾶς περιγράφουν τὴν κατάσταση, μιᾶς πόλης. Μᾶς δίνουν τὴν τότε πολεοδομικὴ τῆς μορφή, τὴν οἰκονομικὴ τῆς κατάσταση, τὴν ἐμπορικὴ τῆς κίνηση, τὴ βιοτεχνία, τὶς συγκοινωνίες τῆς. Κι' ἀκόμα πιό πολύ στὶς σελίδες τους μᾶς περιγράφουν τὴν τότε κοινωνία, τὴ ζωὴ, τὰ ἔθιμα, τὶς συνήθειες, τὴ λαογραφία τους καὶ γενικὰ τὸν τρόπο ποὺ σκέπτονταν καὶ ποὺ ζοῦσαν τότε οἱ Ἕλληνες.

Μιά λοιπὸν καὶ στὸ βιβλίο μου «Ἡ χώρα τῆς Λειβαδιάς» περιορίσθηκα στοὺς προεπαναστατικούς Εὐρωπαίους ταξιδιωτὲς στὴν περιοχὴ τῆς Λειβαδιάς, θὰ καταπιαστῶ ἐδῶ τώρα μὲ τοὺς ὕστερα ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα. Δηλαδή ἀπ' τὸ 1830 ὠς τὸ 1862, ποὺ ἔφυγε ὁ βασιλιάς Ὀθωνας.

Ἐκ τῶν ἐπισημασμένων, διάλεξα νὰ ἀντιγράψω ἀπ' τὰ βιβλία τους τὶς πιὸ ἐντυπωσιακὲς καὶ πολὺτιμες πληροφορίες. Δὲν θὰ τὶς σχολιάσω, γιατί αὐτὸ θὰ πῆγαινε σὲ πολὺ μᾶκρος.

Κάνω ἀρχὴ μὲ τὸν πρῶτο Εὐρωπαϊὸ ταξιδιώτη: Εἶναι ὁ Γάλλος Cornille¹ πού περνάει ἀπ' τὴ Λειβαδιά κατὰ τὸ 1831.

Στὴν ἀρχὴ, ὅπως ὅλοι τους, καταπιάνεται κι' αὐτὸς μὲ τὸ μαντεῖο τοῦ Τροφωνίου καὶ μᾶς δίνει καὶ μιὰ πολὺτιμη πληροφορία. Γιά τὴν ἐπιδρομὴ πού ἔκανε στὸ μαντεῖο ὁ Ἑγγλέζος ἀρχαιοκάπηλος Ἑλγιν, καὶ πού δὲν ἔχει τὴ θέση του ἐδῶ γιατί ἀλλοῦ καταπιάστηκε μὲ αὐτὴ².

Κι' ἐνῶ ὁ Γάλλος ταξιδιώτης πηγαίνει γιὰ δευτέρη φορά νὰ ἐπισκεφθῆ τὴ θέση πού ἦταν ἄλλοτε τὸ Τροφώνιο, τοῦ ἔκοψε τὸ δρόμο μιὰ ζωντανὴ ἀρχαιότητα: Μιὰ γυναῖκα πού ἀντίθετα μὲ τὶς σημερινές, ἔλεγε τὴ σωστὴ τῆς ἡλικία. Κι' ὄχι μόνο δὲν τὴν ἔκρυβε μὰ τὸ εἶχε καὶ γιὰ καμᾶρι πού ἦταν τόσο μεγάλη. Δικαιολογημένα. Ἀριθμοῦσε ἑκατὸν τριανταπέντε Μαῖους !..

Ἄς ἀφήσω ὅμως πιὸ καλὰ τὸν ἴδιο τὸν Cornille νὰ συνεχίσῃ:

«Ξαναπήγαινα νὰ ἐπισκεφθῶ αὐτὲς τὶς νεκρὲς ἀρχαιότητες, ὅταν συναντῶ μιὰ ζωντανὴ ἀρχαιότητα: Μιὰ γυναῖκα ἑκατὸν τριανταπέντε χρονῶ, τὴν πιὸ γριά τῆς πολιτείας, κι' ἴσως ὅλης τῆς Ἑλλάδας, ἂν ὄχι σ' ὅλο τὸν κόσμο. Νόμισα γιὰ μιὰ στιγμή ὅτι πῆγαινα, νὰ τῆς ζητήσω νέα ἀπ' τὸν Τροφώνιο !..»

Εἶχε γεννηθεῖ στὰ 1696. Περπατοῦσε χωρὶς μπαστοῦνι. Μιλοῦσε καθαρὰ, ἔρραβε χωρὶς γυαλιά, μὰ εἶχε χάσει σχεδόν τὴν ἀκοὴ καὶ τὴν ὄσφρηση. Ἐκατὸν δεκαπέντε χρόνια εἶχαν περάσει ἀπ' τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου τῆς καὶ ἐξηνταπέντε ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ συζύγου τῆς. Στὰ πενήνταπέντε χρόνια τοῦ γάμου τῆς ἔκανε ἑννιά ἀγόρια, πού τὸ τελευταῖο πέθανε νωρὶς. Ἐνενηνταπέντε χρόνια ἡ οἰκογένεια αὐτῆς τῆς γριάς, πολλαπλασιαζόταν μπροστὰ στὰ μάτια τῆς. Ἡ αἰωνόβια στηριζόταν καμιά φορά σὲ μιὰ κοπέλλα, πού τὴ λέγαν Ἑλένη, κι' ἀντιπροσώπευε τὴν ἕκτη γενιά! Εἶχε ἐλπίδες νὰ εὐλογῆσει καὶ τὴν ἕβδομη γενιά γιατί ἡ Ἑλένη ἦταν ἀρραβωνιασμένη.

» Μὲ ρώτησε, συνεχίζει ὁ Γάλλος ταξιδιώτης, ἂν ἦταν πολὺς καιρὸς πού ἔφυγα ἀπ' τὴν πατρίδα μου.

—Ὦ βέβαια, τῆς ἀπάντησα, εἶναι ἕνας χρόνος.

—Ἐνας χρόνος! ξεφώνισε κείνη κι' ἀρχισε νὰ γελάει, λογαριάζοντας ὅτι ἕνας χρόνος ἦταν ἕνα τίποτα γι' αὐτὴ.

Πόσες ἐπαναστάσεις εἶχε δεῖ μὲ τὰ μάτια τῆς. Πόσες φορές ἡ πόλη τῆς εἶχε ἀλλάξει ἀπ' τὸν καιρὸ πού αὐτὴ ἦταν κοπέλλα. Πόσες φορές εἶχε βρεθεῖ σὲ γεννήσεις καὶ σὲ θανάτους. Καὶ τώρα πιὰ ἀδιάφορη γιὰ κάθε τι, ξένη στὸ παρελθόν, ὅπως καὶ στὸ παρόν, χωρὶς πίστη γιὰ τὸ μέλλον, μοιάζει σὰν ἕνα οὐδέτερο πλάσμα, ἔξω ἀπ' τὰ ὄρια τῆς κοινωνίας, ἔξω ἀπ' τὸ χρόνο καὶ τὴν αἰωνιότητα».

Ἐδῶ τελειώνει ὁ Γάλλος Cornille τὶς σελίδες του γιὰ τὴ Λειβαδιά.

* * *

Σὲ δέκα χρόνια, τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1841, ἐπισκέπτεται τὴ Λειβαδιά ἕνας ἄλλος Γάλλος, ὁ ἱστορικὸς συγγραφέας Buchon³.

Φτάνει στὴν πόλη μὲ ἄμαξα, ἀλλὰ ἀπ' τὰ γραφόμενα στὸ βιβλίο του, φαίνεται πὼς δὲν καλοπέρασε γιατί ὁ δρόμος, ὅπως γράφει «εἶναι ὑποφερτὸς τὸν

1. Cornille H.: Souvenir d'Orient. Paris 1836.

2. Λάππα Τάκη, Ἔρευνες γιὰ τὸ μαντεῖο Τροφωνίου, σελ. 7, ἀνάτυπο π. «Στ. Ἑστία» 1961.

3. Buchon A. La Grèce continentale et la Morée.

καλό καιρό. Μά κατά τὸ μακρὺ βροχερὸ διάστημα, τὸ κοκκινόχωμα δὲν εἶναι στερεὸ κι' οἱ ρόδες τῆς ἀμαξας βουλιάζουν τόσο πού εἶναι δύσκολο νὰ βγοῦνε».

Ἡ νύχτα τὸν βρήκε στὸ δρόμο καὶ τὸν συντρόφευαν μὲ τὶς φωνές τους οἱ στρατιῆς ἀπ' τὰ βατράχια. Μεσάνυχτα μπῆκε στὴν πολιτεία.

«Κατὰ τὴν ἀνατολή, γράφει ὁ Buchon, ξύπνησα ἀπ' τὸν κρότο πού κάνουν οἱ καταρράχτες τῆς Ἑρκυνας, ὅπως κατακυλοῦνε γρήγορα, κάτω ἀπ' τὰ παράθυρά μου, ἀνάμεσα σ' ἀπόκρεμους βράχους. Βγήκα καὶ βρέθηκα μπροστὰ σὲ μιὰ φύση ἄγρια, ὅσο κι' ὠραία πού μοῦ θύμιζε τὴν Ἑλβετία. Δυὸ σειρές ἀπὸ ἀπότομους βράχους, τραχεῖς καὶ ψηλούς, βοηθᾶνε νὰ κλείνει ἀπ' αὐτὸ τὸ μέρος τὸ πέρασμα τῆς πόλης».

Ἐπισκέπτεται τὸ Τροφώνιο, ἀνεβαίνει στὸ κάστρο πού «κρατᾷ τὴ θέση του στὴ νέα ἱστορία ὅπως καὶ στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια, γιατί στὸν τελευταῖο πόλεμο στάθηκε ἓνα προπύργιο στὸν ἑλληνικὸ λαό, στὶς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων».

Περιγράφει τὸ κάστρο, καὶ καταπιάνεται ὁ Γάλλος ἱστορικός μὲ τὶς καταστροφές πού ἔπαθε ἡ πόλη κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, συνεχίζοντας :

«Πρὶν ἀπ' τὴν καταστροφὴ τοῦ πολέμου ἡ Λειβαδιά εἶχε ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ κομψὰ σπίτια στὶς πλαγιές τῶν λόφων, χτισμένα μέσα σὲ καλοπεριποιημένους κήπους. Κεῖνο τὸν καιρὸ ἀπολαμβάνανε μιὰ οἰκονομικὴ εὐρωστία. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς, εἶχε δώσει στὴ Λειβαδιά πολλὰ προνόμια κι' ἦταν κατοικημένη ὅλη ἀπὸ Ἑλλήνες πού προστατεύονταν ἀπ' τὶς ἀδιάκοπες πιέσεις τῶν Τούρκων. Ἀπ' τὴ στιγμὴ ὅμως πού ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ὅλα καταστράφηκαν, καήκανε, ἐρειπώθηκαν καὶ τὰ καλύτερα σπίτια δὲν εἶναι σήμερα παρά σωροὶ ἀπὸ γκρεμίσματα. Ἀπόμειναν ἀκόμη μερικά στὴν πλαγιὰ τοῦ βράχου πρὸς τὸ κάστρο, στὴν ἀπέναντι μεριά καὶ στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου, μὰ ὅλα

Καφενεῖον ἢ «Ἀφροδίτη»

Lerchenfeld

πλίθινα. Καινούργια πόλη τώρα ξαναχτίζεται στην κοιλάδα και στις όχθες της "Ερκυνας, κι' όλα μᾶς λένε ότι δὲ θ' ἀργήσει νὰ ἀναγεννηθεῖ και νὰ προοδεύσει».

Ὁ Buchon, ἔτυχε νὰ βρεθεῖ σὲ ἡμέρα παζαριοῦ. Σίγουρα θὰ ἦταν Σάββατο καὶ πρόκειται γιὰ τὴν καθιερωμένη ἀγορὰ τότε στὸ Σταροπάζαρο, τὴν πλατεῖα τῆς σημερινῆς Μητρόπολης.

«Ἐνα μεγάλο γήπεδο, γράφει, πού ἀπλώνεται στὴν ἀκροποταμιὰ τῆς "Ερκυνας, ἦταν γεμάτο ἀπὸ κόσμο πού εἶχαν ἔρθει ἀπ' ὅλα τὰ γύρω βουνὰ καὶ τοὺς γειτονικοὺς κάτοικους γιὰ νὰ πουλήσουν τὰ γενήματά τους. Ἦταν σκληροὶ βουνήσιοι, κ' ὁμορφα κορίτσια τῆς Ἀράχωβας. Τὰ γυναικεῖα φορέματα ἦταν γενικὰ πλούσια καὶ γραφικά. Τὰ φαρδεῖα σκουλαρήκια ἦταν ἐνωμένα μὲ ἀπὸ μιὰ ἀλυσίδα ἐλαφριά πού περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι τους καὶ κυμάτιζε σὰν περιδέριο ἢ μιὰ μεγάλη πλάκα ἀσημένια λαξευτὴ πού περνοῦσε κάτω ἀπ' τὸ σαγόνι κι ἀνέβαινε στὸ μᾶκρος τοῦ προσώπου γιὰ νὰ στηριχτεῖ μέσα στὰ μαλλιά. Αὐτὰ ἦταν τὰ πιὸ μοντέρνα στολίδια. Εἶδα σκουλαρίκια καὶ πλάκες ἀρκετὲς πού εἶχαν μεγάλη ἀξία. Ἦταν οἰκογενειακὰ κειμήλια».

Μᾶς λέει πὼς ὑπῆρχε κάποια στοιχειώδης ἐκπαίδευση κι' ὅτι «τὸ ὀρμητικὸ ρέμα τῆς "Ερκυνας γυρίζει φαρδιὲς ρόδες πού χρησιμεύουν γιὰ νὰ ἀλέθουν τὸ σιτάρι καὶ νὰ πλαινουν τὰ μαλλιά τοῦ Παρνασσοῦ».

Καὶ τελειώνει ὁ Buchon μ' αὐτά :

«Ἦστερα ἀπὸ λίγο καιρὸ μὲ κάποια δραστηριότητα κι' ἕνα καλὸ παράδειγμα καλλιέργειας ἀπ' τοὺς πλούσιους κτηματίες, σύντομα θὰ καλυτερεύσει ἡ κατάσταση τῆς χώρας τους».

* * *

Στὶς 23 τοῦ Σεπτεμβρίου στὰ 1843 φτάνει μιὰ συντροφιά ἀπὸ τρεῖς Εὐρωπαίους. Τοὺς ἀρχιτέκτονες Chenavard καὶ Dalgahio μὲ τὸ ζωγράφο Rey. Τὶς ἐντυπώσεις τους ὕστερα δημοσίευσαν σὲ χωριστὰ βιβλία⁴. Δὲ θὰ τοὺς παρακολουθήσουμε χωριστὰ μὰ θὰ κορφολογῆσω τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα κι' ἀπ' τοὺς δυό.

«Βασιλεύοντας ὁ ἥλιος, γράφουν, χρωμάτιζε τὸν ὀρίζοντα μὲ τὰ πιὸ ζωρὰ χρώματα ὅταν φτάσαμε στὴν Λειβαδιά. Κάτω ἀπ' τὸν τούρκικο ζυγὸ ἡ Λειβαδιά εἶχε γίνει ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα πολιτεία τῆς Ἑλλάδας, κι' εἶχε σώσει τὸ ὄνομά της σ' ὅλη τὴν ἐπαρχία. Στὸν πόλεμο τῆς ἀνεξαρτησίας ὑπόφερε πολὺ. Τώρα πού ἀρχίζει νὰ ξαναχτίζεται ἀπ' τὰ εἰρήπιά της, ἀποκτᾶει μιὰ γραφικὴ θέα».

Τοὺς φιλοξένησε ὁ δήμαρχος Λάμπρο Νάκος, πού γράφουν γι' αὐτόν :

«Οἱ γιοὶ του μιλοῦσαν γαλλικά. Μᾶς πρόσφεραν τσιμποῦκι καὶ καφέ, καθὼς κι' ὑπέροχα γλυκὰ πού τὰ συνόδευαν μὲ ποτήρια ἀπὸ δροσερὸ νερὸ κι' ὕστερα κι' ἄλλο καφέ».

Ἀναφέρουν μὲ κάθε λεπτομέρεια τὰ φαγητὰ τοῦ δείπνου καὶ τελειώνουν μ' αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ :

«Ἦστερ' ἀπ' τὸ πλούσιο αὐτὸ γεῦμα μᾶς πρόσφεραν ἀραποσίτι ψημμένο στὴ θράακα κι' εἶδαμε τὸν Κωσταντῆ Δούκα νὰ ἀρπάξει ἕνα ἀπ' τὰ καλαμπόκια αὐτά. Ὅλόζετο ὅπως ἦταν, τὸ βούτηξε μέσα στὸ ποτήρι μὲ τὸ κρασί κι' ὕστερα ἔβαλε τὰ τρία τέταρτα στὸ στόμα του. Ὅταν τὸ ἔβγαλε δὲν εἶχε ἀπομείνει οὔτε ἕνα σπυρί».

Τύχανε στὴ Λειβαδιά λίγο καιρὸ ὕστερ' ἀπ' τὴ «μεταπολίτευση», ὅπως βάφτισαν τὸ κίνημα τοῦ Καλέλγρη στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1843.

Ἦταν Κυριακή, ἡ 24 Σεπτεμβρίου, κι' οἱ ταξιδιώτες παρακολούθησαν μιὰ

4. α) Chenavard: Voyage en Grèce et dans le Levant. Lyon 1849. β) Rey: Voyage pittoresque en Grèce et dans le Levant, 1867.

συνέλευση από εκλεκτορες που είχαν συναχτεί στο σπίτι του δημάρχου για να στείλουν αντιπρόσωπο στην 'Αθήνα.

«Οι προεστοί της επαρχίας μαζεύτηκαν εκεί για να εκλέξουν το βουλευτή που θα στέλνανε στην 'Αθήνα για το Σύνταγμα. 'Η συνέλευση ήταν πολυπρόσωπη. 'Η ποικιλία από τις ελληνικές φορεσιές, ήταν γραφική. Στους πολυάριθμους αντιπροσώπους ήταν κι' ένας κάτοικος του Παρνασσού. Δεν ήταν ο 'Απόλλωνας μά μάλλον ο Μαρσύας. Τό προφίλ του ίδιο με σατύρου κι' οι βάνασες κινήσεις του μᾶς κάνανε νά τον προσέξουμε. 'Ηταν τυλιγμένος με μιά προβιά. Νόμιζε κανείς πώς ξέφυγε από κάποια σπηλιά κι' όχι πώς ήταν αντιπρόσωπος πολιτισμένου λαού. Μιλούσε λίγο. Τις περισσότερες φορές ὀρθιος και στηριγμένος στις φτέρνες του, με μιά θαυμαστή μυϊκή δύναμη, άλλοτε χαμήλωνε κι' άλλοτε ὀρθώνονταν, χωρίς νά κάνει τήν παραμικρή προσπάθεια. 'Η δημαρχίνα ἀνακατευόταν κι' αυτή στην πολιτική συζήτηση. Κι' ἀναβε κάθε τόσο φωτιά, ἀντίθετα ἀπ' τήν πραότητα και τήν σοβαρότητα του συζύγου της».

'Αφιέρωσαν πολλές ὥρες σ' ἐπισκέψεις του Κάστρου, και του Τροφωνίου και τους ἔκανε ἐντύπωση τό πέτρινο γεφύρι της Κρύας «που δίνει στο τοπίο ἕνα θέαμα ἀπ' τὰ πιό γραφικά».

* * *

Πέρασαν δέκα χρόνια κι' ἐπισκέπτεται τή Λειβαδιά ὁ Yemeniz⁵, που γράφει στο βιβλίο του αὐτά:

«'Η Λειβαδιά εἶναι μιά μικρή πόλη χαριτωμένη, γραφική, πρωτότυπη. Τὰ σπίτια της εἶναι χτισμένα κλιμακωτά, τό ἕνα πάνω στο ἄλλο, στις ὄχθες του ποταμοῦ 'Ερκυνα. 'Αλλοῦ ἕνα μεγάλο δέντρο ξεπετιέται πάνω ἀπ' τις στέγες κι' ἄλλοῦ ἕνας βράχος. Μιά ἐκκλησιά ἀνάλαφρη χτισμένη στην κορφή κάποιου βράχου μοιάζει σά νά ὀρίζει ὀλόκληρη τήν πόλη, και μικροί μιναρέδες ψιλόλιγνοι, χωρίς πιά μουεζίνη, χτισμένοι ἀνάμεσα στα σπίτια δίνουν στή Λειβαδιά ἀνατολίτικη χάρη.

Οἱ δρόμοι της εἶναι γεμάτοι ζωή και σχεδόν ὅλοι εἶναι ἀγορά-παζάρι-που βλέπεις ἀπλωμένα πολύχρωμα πανιά. Τό ποτάμι που τή διασχίζει της δίνει περισσότερη ζωή και ποίηση, γιατί μαζεύει στις ὄχθες του γυναῖκες που πλένουν τραγουδώντας ἐνῶ τὰ παιδιά παίζουν. 'Η βουή του νεροῦ ἀκούεται ἀδιάκοπα, πότε μεγαλόπρεπη και πότε γλυκιά, και λεπτή, ἀνάλογα με τό ψήλωμα κάθε καταρράχτη. 'Αφού τελειώσουν τὰ σπίτια μιά μακριά σειρά ἀπό δέντρα ἀκολουθεῖ στις ὄχθες τό ποτάμι, που δέν εἶναι τόσο κατηφορικό και τό νερό κυλά πιά ἀνάμεσα σέ πλοῦσια βλάστηση».

'Ο Yemeniz, φτάνει ἠλιοβασίλεμα, και νά πῶς μᾶς τό περιγράφει:

«'Ο ἥλιος γέρνει στή δύση κατάντικρυ στην πόλη. 'Ενα κοκκινόχρυσο χρώμα πέφτει πάνω στα σπίτια της. Τὰ τζάμια καθρεφτίζουν πορφυρές ἀκτίνες, ἡ καμπάνα της ἐκκλησιάς σημαίνει σιγανά τό μελαγχολικό ἑσπερινό, τὰ πουλιά κελαῖδουνε κι ἡ πόλη με τὰ τραγούδια και τὰ φῶτα της, ξεχωρίζει σάν ἕνα φαντασμαγορικό σύμπλεγμα πάνω στις σκοτεινές κοιλάδες που ἡ νύχτα ἔχει ἀρχίσει νά πέφτει, ἐνῶ πάνωθῆ της ὁ Παρνασσός (γράψε 'Ελικώνας) ἀπλώνει τριανταφυλλιά χιόνια. 'Οπως βλέπει κανείς τή Λειβαδιά τήν αἰσθάνεται ρωμαντική, λυπημένη μά και χαμογελαστή. Μοιάζει σάν πολύτιμο κόσμημα που ὁ Παρνασσός ζηλιάρης και φιλάργυρος τό κρύβει και τό προστατεύει μέσα σέ μιά βαθειά πτυχῆ του γιγάντιου μαντύα του».

'Εδῶ ὁ Yemeniz τελειώνει τὰ ὁμορφα λόγια που ἀφιερώνει στή Λειβαδιά, για νά καταπιαστεί με τόν «δυστυχισμένο Τροφώνιο που βρίσκεται κλεισμένος

5. Yemeniz E. Voyage dans le Grèce, Paris 1854.

μέσα στην πέτρινη φυλακή του απ' τή μέρα που ή διδασκαλία του Εύαγγελίου του έκλεισε τὸ στόμα».

* * *

Νά τώρα καί μιὰ κυρία, που τὸ καλοκαίρι τοῦ 1860 ἔρχεται στὴ Λειβαδιά. Εἶναι ἡ Ἑλληνορουμὰνα Ἑλένη Γκίκα, μὲ τὸ ψευδώνυμο Dorra d' Istria.

Εἶναι ἀρκετές οἱ σελίδες που μᾶς χάρισε στο βιβλίο της γιὰ τὴν περιοχὴ⁶. Θὰ περιοριστῶ στὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ που γράφει γιὰ τὴ Λειβαδιά.

Θὰ περίμενε κανεῖς, σὰ γυναῖκα που εἶναι, νὰ τῆς τραβήξουν τὴν προσοχὴ ἄλλα θέματα πιὸ ἐλαφρά. Κι' ὅμως αὐτὴ καταπιάνεται μὲ πρακτικότερα ζητήματα. Γράφει λοιπόν :

«Χωρὶς νὰ ἔχει τὴν ἐμπορικὴ φήμη που εἶχε στὴν παλιὰ ἐποχὴ, γιατί ἦταν τὸ κέντρο στὰ καρβάνια, ὑπάρχει ἀκόμα κάποια βιομηχανικὴ ἐνεργητικότητα. Τὰ ἀφθονα νερά που διαθέτει, τῆς ἐπιτρέπουν νὰ ἔχει ἐγκατεστημένους νερόμυλους κι' ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ὑδραυλικὲς μηχανές γιὰ νὰ ἀναμαλλιᾶζουν τὰ χοντρά ὑφαντὰ (νεροτροβιές)».

Καί πιὸ κάτω ξακολουθεῖ μ' αὐτά.

«Τὰ νερά που δίνουν κάποια βιομηχανικὴ κίνηση στὴ Λειβαδιά, ζωογονοῦν αὐτὴ τὴν κομψὴ πόλη. Τὸ ποτάμι τῆς Ἑρκυνας που τὸ φιθύρισμά του ἀκούεται ἀδιάκοπα καί τὰ νερά της στὰ ψηλῶματα μεταβάλλονται σ' ἀναρίθμητους καταρράχτες, συχνάζεται ἀπὸ γυναῖκες, παιδιὰ καί ζῶα. Τὰ σπίτια της που βρίσκονται στο μᾶκρος τῆς ἀκροποταμιᾶς τῆς Ἑρκυνας καί που δεσπόζει, κάποια ἐκκλησιά, τὴν κάνουν καί μοιάζει μὲ τὴ συνοικία τῆς Βέρνας. Οἱ κομποὶ μιναρέδες που ὀρθώνονται ἀκόμα μέσα στὶς γειτονιὲς διατηροῦν μιὰ ἀναταλίτικη ἔκφραση».

* * *

Ἄν ἡ Dorra d' Istria δὲ μᾶς χάρισε στο βιβλίο της πλούσιες ἐντυπώσεις γιὰ τὴ Λειβαδιά, ἔχουμε τὸ Γάλλο διπλωματικὸ ὑπάλληλο, τὸν Henri Belle, που ἀντίθετα ἀπὸ κείνη εἶναι τόσο κουβαρντιάς στὰ γραφόμενά του.

Ἐφτάσε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1862 κι' εἶναι πολλὲς οἱ σελίδες στο βιβλίο του που ἀφιερώνει ὁ Belle στὴ Λειβαδιά⁷. Εἶναι τόσο ἐνδιαφέρουσες ὅλες, που ὁμολογῶ δὲν ξέρω τί νὰ πρωτοδιαλέξω. Θὰ προσπαθῆσω νὰ περιοριστῶ στὶς κυριότερες δίνοντας περιληπτικὰ τὶς ἄλλες. Ἀρχίζει μ' αὐτά :

«Εἶχε νυχτώσει καλὰ, σὰν μῆκαμε στὴν πόλη ἀπ' ἓνα δρόμο φαρδῦ καί καθαρὸ γεμάτο μαγαζιά καί καφενεῖα. Ξεπεζέψαμε μπροστὰ στο σπίτι τοῦ πάρεδρου, που τοῦ εἶχαμε στείλει γράμμα τοῦ βουλευτῆ τῆς ἐπαρχίας, σύσταση που ἀξίζει περισσότερο ἀπ' ὅλες τὶς ἐπίσημες ἐγκυκλίους που μᾶς εἶχαν ἐφοδιάσει. Ὁ ἀνώτερος αὐτὸς ὑπάλληλος, ἦταν στο καφενεῖο καί μόλις ἔμαθε τὸν ἐρχομὸ μας ἔτρεξε νὰ μᾶς ἐξυπηρετήσῃ. Ἦταν ἓνας ὑπέροχος ἀγωνιστὴς μ' ἐπιβλητικὸ ὕφος. Περπατοῦσε μ' ἐπισημότητα κι' εἶχε ὠραιότατα πόδια σφιγμένα μέσα στὶς κόκκινες κάλτσες του (τουσλούκια) κεντημένες μὲ χρυσάφι καί στολισμένες μὲ μεταξωτὲς μεγάλες φοῦντες.

Ἦταν ἓνας ὑπέροχος ἀγωνιστὴς μ' ἐπιβλητικὸ ὕφος. Περπατοῦσε μ' ἐπισημότητα κι' εἶχε ὠραιότατα πόδια σφιγμένα μέσα στὶς κόκκινες κάλτσες του (τουσλούκια) κεντημένες μὲ χρυσάφι καί στολισμένες μὲ μεταξωτὲς μεγάλες φοῦντες.

Ἦταν ἓνας ὑπέροχος ἀγωνιστὴς μ' ἐπιβλητικὸ ὕφος. Περπατοῦσε μ' ἐπισημότητα κι' εἶχε ὠραιότατα πόδια σφιγμένα μέσα στὶς κόκκινες κάλτσες του (τουσλούκια) κεντημένες μὲ χρυσάφι καί στολισμένες μὲ μεταξωτὲς μεγάλες φοῦντες.

Ἦταν ἓνας ὑπέροχος ἀγωνιστὴς μ' ἐπιβλητικὸ ὕφος. Περπατοῦσε μ' ἐπισημότητα κι' εἶχε ὠραιότατα πόδια σφιγμένα μέσα στὶς κόκκινες κάλτσες του (τουσλούκια) κεντημένες μὲ χρυσάφι καί στολισμένες μὲ μεταξωτὲς μεγάλες φοῦντες.

6. Istria Dorra, Execution en Rommelis et in Morée, 1863.

7. Henri Belle, Trois années in Grèce.

άλλα μᾶς εἶχε ἐτοιμάσει μέρος στό σπίτι κάποιου ὑπαλλήλου του καί μᾶς ὀδήγησε ὁ ἴδιος ἐκεῖ.

Τήν ἄλλη μέρα, μόλις ἀνοίγουμε τὸ παράθυρο, ἔχουμε μπροστά μας τὸ πῖο μεγάλο μέρος τῆς πόλης καί τοῦ Ἐλικῶνα. Πρὸς τὰ κάτω σπιτάκια χαρούμενα καί περιποιημένα κατεβαίνουν ὡς τὸ ποτάμι, φωτισμένα ἀπ' τὸν πρωῒνο ἥλιο, πού ρίχνει δῶ καί κεῖ, πότε σ' ἓνα ἄσπρο τοῖχο καί πότε σέ μιὰ κατακόκκινη σκεπή, ἓνα χαρούμενο τόνο πλάι στό γλυκό μισόφωτο. Ἡ πάνω πόλη εἶναι σκαφαλωμένη ἀνάμεσα ἀπὸ παράξενους βράχους πού ξεπροβάλλουν πάνω ἀπ' τὰ σπίτια, ἐνῶ στήν κορυφή δεσπόζουν τὰ γκρεμίσματα τοῦ παλιοῦ κάστρου. Ἡ κάτω πόλη ἀπλώνεται κι' ἀπ' τὶς δυὸ ὄχθες τῆς Ἐρκυνας, πού διασχίζει τὴν πεδιάδα, κάτω τὴν ἀπὸ πυκνὲς πρασινάδες, καί τὴ λίμνη τῆς Κωπαιδῆς.

Ἄλλα φανερώουν ζωὴ καί κίνηση καί τὸ βουητό τοῦ ποταμοῦ ἀνακατεύεται μὲ τὸ βαρὺ καί ρυθμικὸ χτύπο ἀπ' τὶς μηχανές. Κυπαρίσσια, πλατάνια, λεῦκες ἰσκιάζουν τὶς πλαγιές, καί κατὰ τὸ μέρος τῆς πεδιάδας, τὰ ἄσπρα σπίτια βρίσκονται σκορπισμένα μέσα σέ κήπους πού ὑπάρχουν μυγαλιές, ροδακινιές κι' ἀχλαδιές. Οἱ ἀναθυμιάσεις τῆς Κωπαιδῆς ἀνεβαίνουν σιγὰ πάνω στὶς πλαγιές τοῦ Ἐλικῶνα, σκορπίζοντας στὰ δάσκα καί στὰ λειβάδια σταλαγματιῆς δροσιᾶς πού λαμποκοπᾶνε στὸν ἥλιο σὰ νὰ εἶναι διαμάντια».

Βρισκόμαστε στήν ἐποχὴ πού ἡ Κωπαιδα ἦταν ἀκόμα λίμνη καί δὲν εἶχε ἀποξηραθεῖ.

Ὁ Γάλλος διπλωμάτης προτίμησε νὰ τριγυρίσει ὀλομόναχος τὴν πόλη, στήν τύχη χωρὶς ὀδηγό. Κατεβαίνει μέσα στοὺς δρόμους, μὰ σέ λίγο βλέπει νὰ τὸν ἀκολουθοῦνε καμιά πενηνταριά περίεργοι.

Βρίσκεται στήν ἀγορὰ πού ἀφήνουμε τὸν ἴδιο νὰ μᾶς τὴν περιγράψει :

«Ὁ κύριος δρόμος εἶναι φαρδύς, καθαρὸς κι' ἔχει ἀπ' τὶς δυὸ μεριές καταστήματα μὲ φαρδεῖὰ ξύλινα ὑπόστεγα πού σχηματίζουν μακριὰ στοὰ ὅση καί τὰ σπίτια. Ἄρκετὸς κόσμος κυκλοφορεῖ μὲ φασαρία καί βιαστικός. Οἱ μικροκαλλιεργητὲς ἀπ' τοὺς γύρω λόφους φέρνουν τὰ προϊόντα ἀπ' τοὺς κήπους τους κι' οἱ μεγαλοκτηματίες τοῦ κάμπου δείχνουν δείγματα τοῦ βαμπακιῦ τους, ἐνῶ οἱ καρροτσέρηδες συμφωνοῦν τὸ ἀγῶγι τους. Ἀνακατεμένοι ἀνάμεσα στὸν κόσμο πού μιλάει καί κυκλοφορεῖ, τσοπάηδες Σαρακατσαναῖοι μὲ ὕφος βαρὺ κι' ἄγριο, παίρνουν τὰ λεπτὰ ἀπ' τ' ἄρνια πού πούλησαν χθὲς καί παζαρεύουν σταυπαριστὰ μαντήλια καί πάντες ἡ στέκου ἀκίνητοι μὲ βλέμμα γιομάτο λαχτάρια, μπροστὰ σέ μερικά ντουφέκια Ἐφουσέ, πού βρίσκονται στήν προθήκη ἐνὸς μπακάλη μαζί μὲ λίγα πακέττα σφαῖρες, προσπαθῶντας χαμηλόφωνα νὰ ἐξηγήσουν τὸ μηχανισμό τους.

Λύριο θὰ εἶναι, ὅπως καταλαβαίνω, ἡμέρα γιορτῆς ἢ κηδεῖας, γιατί σέ μιὰ προθήκη βρίσκονται κρεμασμένες ἀπ' τὰ φυτίλια τους μικρὲς καί μεγάλες λαμπάδες κίτρινες κι' ἄσπρες πού ἔρχονται καί τὶς ἀγοράζουν διάφοροι. Στὸ ἴδιο κατάστημα, σέ ἄλλη γυαλένια προθήκη, εἶναι γλυκίσματα καί ζαχαρωμένα φρούτα, πού συνηθίζουν νὰ προσφέρουν στοὺς νιόπαντρους ἢ νὰ τὰ βάζουν πλάι στοὺς πεθαμένους.

Πιο πέρα περνᾶμε μπροστὰ ἀπὸ κάποιο παπουτσιδικο. Ἐνα μεγαλόκορμο παλληκάρι μὲ γερακωτὴ μύτη, μὲ μεγάλα μουστάκια κι' αἰτίσιο βλέμμα, καθισμένο σταυροπόδι πάνω στὸν ξύλινο πάγκο, κόβει τὸ κόκκινο πετσί, ἐνῶ δυὸ νέοι καθισμένοι πλάι του κιντᾶν τὰ στολίδια στὰ τσαρούχια κι' ἐτοιμάζουν τὶς κόκκινες μεταξένιες φοῦντες πού θὰ τὰ στολίσουν. Στὶς προθήκες εἶναι κρεμασμένα παπούτσια μὲ γυριστὲς μύτες (τὰ γουρνοτσάρουχα) πού μοιάζουν μὲ κινέζικες παντοῦφλες. Ὑπάρχουν τσαρούχια γιὰ κάθε λογὴς πόδι. Γι' ἀρβανίτικο πόδι, τόσο μακρὺ πού λένε οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι τὸ μεγάλο δάχτυλό τους πατάει στὴ Μακεδονία κι' ἡ φτέρνα τους στὴ Βοιωτία, γιὰ ἑλληνικὸ πόδι, πού μὲ τὸ

δίκιο τους καμαρώνουν γιατί είναι καλοκαωμένο. Παιδικά τσαρούχια, χαριτωμένα τσαρουχάκια, έλαφριά, κεντημένα με γαλάζιους και κόκκινους μαιάνδρους μ' ένα χρυσό λουλούδι στη μέση. Ο μάστορας χωρίς να σταματάει τη δουλειά του, απαντάει στους πελάτες, μιλάει με τους γείτονες, καπνίζει το τσιγάρο του, ενώ χωριάτες μαζεμένοι περνάνε από χέρι σε χέρι ένα ζευγάρι τσαρούχια, κυττάζοντας τις ραφές πασπατεύοντας το πετσι και παζαρεύοντας πολλή ώρα την τιμή.

Ένας όλόκληρος δρόμος είναι πιασμένος απ' τους χαλκωματάδες. Τά σφυριά χτυπάνε χαρούμενα το μέταλλο. Έδω κατασκευάζουν χάλκινα δοχεία, που έχουν αρχαίο σχήμα και χρησιμεύουν για να μεταφέρουν το γάλα, και τὰ μικρά μπρούντζινα μπρίκια με το μακρύ χέρι που μέσα σ' αυτά ψήνουν τον κοπανισμένο καφέ».

Έδω ο Belle συνάντησε ένα τεχνίτη χαλκωματά 'Ιταλό από το Πεντεμόντο που είχε ξεπέσει στη Λειβαδιά. Ήταν απότομος και σκληρός και χτυπούσε τη γυναίκα του όσο και το χάλκωμα. Γι' αυτό δεν ήταν αγαπητός στους Λειβαδίτες. «Τόν βλέπουν με κακό μάτι και δεν αγοράζουν τίποτα απ' αυτόν, αν κι' η δουλειά του είναι πολύ πιο καλύτερη απ' τους άλλους».

Ο Γάλλος ταξιδιώτης ξεκολουθάει την επίσκεψή του μέσα στην πόλη κι' άξιζει να τον ακολουθήσουμε και μες. Μας δίνει παραστατικώτατες περιγραφές για τη ζωή των Λειβαδιτών, πριν από εκατό χρόνια. Και μάλιστα για το πιο μεγάλο καφενείο της Λειβαδιάς που το λέγανε «Αφροδίτη» και που στο βιβλίο του δημοσιεύει και σχετικό σχεδιάσμα. «Ας δούμε λοιπόν τί γράφει:

«Και πάλι βρισκόμαστε στην οδό των 'Αθηνών, απέναντι απ' ένα καφενείο με πράσινους πάγκους που το έχουν βάλει στην ειδωλολατρική προστασία της 'Αφροδίτης. Κοντά στην πόρτα κάτι σαν μικρή τρουμπίνα κολλημένη σε δοχείο με νερό στριφογυρίζει δυό μικρά ξύλινα σφυριά που χτυπών δυό γυάλινα κουδουνάκια με διαφορετικό τόνο. Ο κρυστάλλινος ήχος που βγαίνει απ' το μικρό αυτό μηχανήμα συνοδεύει πρόσχαρα το θόρυβο απ' τις κουβέντες.

Μέσα στο πρώτο καφενείο της Λειβαδιάς, βρίσκονται συγκεντρωμένοι οι πιο παράξενοι τύποι κι' οι πιο περίεργες φορεσιές. Άνωτεροι και κατώτεροι υπάλληλοι, κτηματίες κι' έμποροι, 'Αθηναίοι και Βοιωτοί. 'Απ' τη μιά μεριά ο δήμαρχος με μαύρο σκληρό καπέλλο και ρεντιγκότα μιλάει με συγκατάβαση στον πάρεδρο, που η πλούσια φουστανέλλα του φουντωτή απλώνεται και στις γειτονικές καρέκλες. Πιο πέρα ο ειρηνοδίκης με ρεμπούμπλικα κουβεντιάζει ζωηρά με το γραμματέα της Δημαρχίας, ένα μικροκαωμένο γεροντάκι, αδύνατο με ζωηρό μάτι που φορούσε μιά φτωχική από τσίτι φουστανέλλα. Άξιωματικοί της φρουράς, γυαλισμένοι και σφιγμένοι στην στολή τους, παίζουν μονάχοι τους χαρτιά σε μιά γωνιά του καφενείου. Όλοι οι κάτοικοι φορᾶνε την έθνική φορεσιά, έξω από λίγους που είναι ντυμένοι με διάφορες ποικιλίες, ανάλογα με το γούστο και την περιουσία καθενός».

Έδω ο Γάλλος αναλυτικά περιγράφει τη γνωστή μας Έθνική φορεσιά. Κι' ύστερα συνεχίζει:

«Όλοι αυτοί οι πελάτες μιλούσαν όπως πάντα ζωηρότατα και το συνηθισμένο τους θέμα ήταν ή πολιτική. Καθώς θυμάμαι ήταν για κάποιο νόμο που η Κυβέρνησις πέρασε απ' τη Βουλή χωρίς την αντιπολίτευση. Όλοι αυτοί οι καφενόβιοι κι' οι βαμπακέμποροι παίζουν στα δάχτυλα το Σύνταγμα. Έτσι οι 'Αθηναϊκές έφημερίδες που μιλούσαν για τον αναβρασμό της πρωτεύουσας περνούσαν από χέρι σε χέρι κι' οι άνικανοποίητες φιλοδοξίες κι' οι προσβλημένες μικροϋπερφήανειες, του μικρού αυτού κύκλου της έπαρχίας, ξυπνούσαν διό ζωηρές από πριν. Ο καφετζής, γύριζε παντού σερβίροντας τον καφέ σε όλους, μα τὰ πιο πρόσχαρα χαμόγελα τὰ στέλνε σε κείνους που θα ήταν οι έκλεκτοι του μέλλοντος».

Πιο κάτω ο Γάλλος διπλωμάτης μᾶς λέει τὸ πῶς γινόταν ἡ συγκοινωνία μετὰ τὴν πρωτεύουσα. Εἶχαν τὰ λεωφορεῖα «δηλαδή, ὅπως γράφει, μιὰ κοινὴ γερμανικὴ ἄμαξα, βρώμικη, γκρινιάρη πού τρέμουν οἱ παλιοὶ ξεχαρβαλωμένοι ἄρμολογοὶ τῆς καὶ χοροπηδαῖε πάνω στὶς σοῦστες τῆς. Στὸ μέσα μέρος στιβάζονται ἕξι ἄνθρωποι κι' ἀνεβαίνουν στὴ θέση τοῦ ἄμαξᾶ. Ὅσοι ἀργοπόρησαν, ἀνεβαίνουν ἀπ' τὸ πίσω μέρος πάνω στὶς ἀποσκευές κι' ὅσο γιὰ τὸν ἄμαξᾶ, αὐτὸς στέκει στὴ σκάλα φωνάζοντας γιὰ νὰ τρέχουν τὰ τέσσερα ἀδύνατα ἄλογα πού μοιάζουν σὰ νὰ τὰ ἔχουν βυζάξει ὅλες οἱ βδέλλες τῆς Κωπαΐδας... Καθὼς φαίνεται τὰ λεωφορεῖα τὰ ἔχουν σὲ μεγάλη ὑπόληψη γιατί εἶναι πάντα γεμάτα. Καλὸ εἶναι νὰ ἐξασφαλίσει κανεὶς τὶς θέσεις του ἀπὸ πρὶν, ἂν δὲν θέλει νὰ καθίσει στὰ γόνατα κανενὸς ὑποχρεωτικοῦ παλληκαριοῦ. Οἱ καυμένοι οἱ ταξιδιώτες τινάζονται πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις, χτυποῦν στὴν κουκούλα, σπρώχνονται ἀπὸ μικρὰ δέματα, στραβώνονται ἀπ' τὴ σκόνη τὸ καλοκαίρι καὶ τὸ χειμῶνα μουσκεύονται ἀπ' τὴ βροχὴ πού περνάει ἀπ' τὸ χιλιοπαλωμένο δέμα τῆς κουκούλας καὶ στὸ τέλος φτάνουν στὸν προορισμὸ τους τσακισμένοι...».

Ὁ Belle ἤθελε νὰ ἐπισκεφθεῖ καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἀρρώστησε ὁμῶς κάποιος ἀπ' τὴ συντροφιά του κι' ἀναγκάστηκε νὰ τὸ ἀναβάλει: Αὐτὸ στάθηκε ἀφορμὴ νὰ καταπιαστεῖ πλατύτερα μετὰ τὴ Λειβαδιά καὶ νὰ μᾶς χαρίσει κι' ἄλλες ἀξιόλογες σελίδες. Ἔχουν τόσο ἐνδιαφέρον, πού δὲν μπορῶ νὰ τὶς παραλείψω:

«Στὴ Λειβαδιά, ὅπως καὶ σ' ὅλες τὶς ἑλληνικὲς πόλεις, ὑπάρχουν πολλὲς ἐκκλησίες μὰ οἱ περισσότερες δὲν εἶναι παρὰ παρεκκλήσια χωρὶς διακόσμηση. Μερικὲς διατηροῦν τὸ βυζαντινὸ ρυθμὸ κι' ἄλλες εἶναι χωρὶς ὠρισμένο ρυθμὸ, χτισμένες μάλιστα πρὸ ὀλίγου. Κοντὰ στήν ἀγορὰ καὶ σὲ μιὰ μικρὴ πλατεῖα πάνω ἀπ' τὴν πλατεῖα τοῦ Ἁγίου Γιώργη, πού ὑπάρχουν πολλὰ δέντρα καὶ μερικὰ καφενεῖα, ὀρθώνεται μιὰ νεόχτιστὴ ἐκκλησιά, καμωμένη ἀπὸ γκρίζο μάρμαρο κι' ἀσβεστόλιθο τοῦ Ἐλικῶνα (Σημ. Πρόκειται γιὰ τὴ σημερινὴ ἐκκλησιά τοῦ Ἁγίου Γιώργη). Στοιχίσει πολλὰ μὰ δὲν ἔχει τίποτα ἐνδιαφέρον πού νὰ τραβήξει ἕνα ξένο ἔξὸν ἀπ' τὴ γραφικὴ θέα τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς πόλης, πού τὰ βλέπει κανεὶς σὰν βγεῖ ἀπ' τὴ μεσαία πόρτα. Ἐνας παπᾶς μᾶς δείχνει τὰ στολίδια πού χάρισε στὴν ἐκκλησιά ἡ βασίλισσα Ἀμαλία, καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα ἦταν ὑπερήφανος. Ὁ παπᾶς ἦταν ὁμορφάνθρωπος, ἔξυπνος, μὲ ὕφος λίγο ἀγέρωχο, μὰ πνευματώδης καὶ σαρκαστῆς».

Τὴ στιγμὴ κείνη φάνηκε νὰ ἔρχεται κάποια κηδεῖα πού μᾶς τὴν περιγράφει ὁ Belle μὲ κάθε λεπτομέρεια καὶ δημοσιεύει στὸ βιβλίο του καὶ σχεδιάσμα.

Κάνει μιὰ ἐπίσκεψη στὰ ἐργοστάσια κι' οἱ πληροφορίες του εἶναι ἀπ' τὶς πιὸ πολυτίμες πού μᾶς δίνει.

«Μᾶς εἶπαν πῶς στὴ Λειβαδιά ὑπῆρχαν τρία κλωστήρια μὲ χίλια ἑξακόσια ἀδράχτια. Τὸ ἕνα χτίστηκε τὸν περασμένο χρόνο καὶ τὸ ἄλλο δὲν ἐργάζεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Τὸ πρῶτο ἐγκατεστημένο σ' ἕνα κτίριο πάνω ἀπ' τὸ ποτάμι, δὲν ἔχει καλὲς ἐγκαταστάσεις καὶ δὲν πάει καθόλου καλά. Ἡ Λειβαδιά φαίνεται πῶς εἶναι προωρισμένη νὰ γίνῃ βιομηχανικὴ πόλη. Ἡ Ἐρκυνα μπορεῖ νὰ τῆς δώσει κινητήριον δύναμη πιὸ πολὺ ἀπὸ χίλια ἄλογα, γιὰ ὄχτῳ μῆνες τὸ χρόνο.

Ἐνα ἐκκοκιστήριον ἐργάζεται κανονικὰ, μερικὰ ταμπάκια κι' ἕνα πλυντήριον μαλλιῶν πού ἔχει ἕξι κι' ὄχτῳ ἐργάτες. Αὐτὸς εἶναι ὁ φτωχικὸς βιομηχανικὸς ἀπολογισμὸς τῆς Λειβαδιάς. Ἡ σκέψη στοὺς κατοίκους αὐτῆς τῆς μικρῆς πόλης στρέφεται σὲ χρήσιμα καὶ πρακτικὰ πράγματα μὰ τοὺς λείπει ἡ ἀσφάλεια, τὰ μέσα καὶ ἡ πείρα».

Γράφει γιὰ τοὺς κήπους καὶ τὰ περιβόλια, πού ὑπάρχουν στ' ἀνατολικὰ τῆς πεδιάδας καὶ καταπιάνεται σὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ περιγραφή γιὰ τὸ πού καλλιεργοῦν τὸ βαμπάκι, πῶς γίνεται ἡ συλλογὴ κι' ὕστερα τὸ ἐμπόριο.

Καί πλησιάζει πρὸς τὸ τέλος μὲ μιὰ περιγραφή πού μᾶς δίνει ἀπ' τὸ δεῖπνο πού τοῦ πρόσφερε ὁ πάρεδρος κι' εἶναι ἀρκετὰ περιέργη ὅσο κι' ἐνδιαφέρουσα.

«Ὁ πάρεδρος μᾶς περίμενε στὴν ἐξώπορτα καὶ μᾶς παρουσίασε τὸν ἀδερφό του. Ἐναν ἄντρα δυὸ μέτρα, πάντοτε χαρούμενο καὶ μὲ τὸ γνωστὸ βοιωτικὸ πάχος, πού φαινόταν περισσότερο μὲ τὴ φουστανέλλα του.

Στὴν αἴθουσα ὑποδοχῆς — τὸ σαλόνι — πού τὴ στολίζουν ὀλόγυρα καθρέφτες, συνηθισμένο ἀπὸ τότε πού ἐγίνε ὁ ἀμαξωτὸς δρόμος, ἡ σπιτονοικοκυρὰ μᾶς δέχτηκε μὲ ντροπαλὸ ὕφος, πού τὸ μετρίαζε ἡ ἀξιοπρέπεια κι' ἡ ἐπιβλητικότητά της καὶ πού τῆς δυνάμωνε ὁ ὄγκος ἀπ' τὸ σῶμα της. Στὴ μέση τοῦ δωματίου ἔνα μπρούτζινο μαγκάλι, γεμάτο ἀναμένα κάρβουνα μᾶς ζέσταινε ἐνῶ κουβεντιάζαμε. Τὴ βαρυχειμωνιά τὸ μαγκάλι αὐτὸ τὸ βάζουν κάτω ἀπ' ἕνα τραπέζι καὶ τραβᾶν τὸ τραπεζομάνδηλο ὡς τὸ λαιμὸ τους, ἐνῶ τὸ κορμί τους βρίσκεται σὰν σὲ φούρνο. Αὐτὸ τὸ πρωτόγονο μέσο γιὰ νὰ ζεσταίνονται, εἶναι τούρκικη ἐφεύρεση καὶ τὴ χρησιμοποιοῦν ἀκόμα οἱ Βοιωτοί. Πόσο παράξενη θὰ εἶναι αὐτὴ ἡ συντροφιά, πού μοιάζει μὲ κεφάλια χωρὶς κορμί ἀκουμπισμένα πάνω σ' ἕνα τραπεζομάνδηλο.

Γύρω στὸ σαλόνι στέκονταν στητὲς κι' ἀμίλητες πολλὲς ντόπιες κυρίες, σφιγμένες στὰ χρυσοκέντητα βελουδένια φορέματα καὶ στὸ κεφάλι κόκκινο φέσι μὲ μακριὰ φούντα πού κρεμιέται στὸν ὦμο τους. Οἱ περισσότερες, κι' αὐτὲς οἱ νέες ἀκόμα, εἶναι βαμμένες. Μὰ ἡ μόδα αὐτὴ δὲν εἶναι καινούργια στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ στὴν Ὀδύσεια ἡ πιστὴ Εὐρυνόμη λέει στὴν Πηνελόπη νὰ βάψει τὰ μάγουλά της.

Ὅσο γιὰ τοὺς ἄντρες γνωρίσαμε τὴ φορεσιά τους. Ὑπῆρχαν μερικὲς ἐνδυμασίες πού κόστιζαν περισσότερο ἀπὸ χίλιες δραχμὲς καὶ πού τὸ ὕφασμα δὲ φαινόταν ἀπ' τὰ χρυσὰ του κεντήματα. Δυὸ τρεῖς νέοι μονάχα φοροῦσαν εὐρωπαϊκά. Ὅπως σχεδὸν σ' ὅλες τὶς ἐπαρχίες, οἱ ἄντρες ἦταν ὠραῖοι, καλοφτιαγμένοι, κομποὶ κι' εὐκίνητοι. Οἱ γυναῖκες ὁμως δὲν ἀνταποκρίνονται στὸ ἰδεῶδες πού ἔχουμε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καλλονή. Ὅμορφα μαλλιά ἀσχημοχτενισμένα, μάτια ὠραῖα, μὰ ἀνέκφραστα, ὁμορφα δόντια πού ἢ τὰ δειχνουν πάρα πολὺ ἢ τὰ κρύβουν ὀλότελα. Αὐτὰ εἶναι τὰ ὠραῖα τους μέρη. Ἐχουν ὁμως μύτη κοντὴ καὶ πατημένη, μεγάλο στόμα μὲ χοντρά χεῖλια, μάγουλα πεταγμένα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, τοὺς λείπει ἡ χάρη, αὐτὸ τὸ ἀπροσδιόριστο πού σκεπάζει τὶς φυσικὲς ἀσχημίες. Ἄν ὁμως τοὺς λείπει ἡ χάρη, αὐτὸ εἶναι ἀπ' τὴν ἀνατροφή πού τοὺς δίνουν καὶ τὴ ζωὴ πού τοὺς ἐπιβάλλουν καὶ κρατᾶει ἀκόμα ἀπ' τὰ ἀνατολίτικα ἔθιμα».

Ἐπὶ τέλους! Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ ὁ Γάλλος Belle μὲ τὴ συντροφιά του ἀφήνει τὴ Λειβαδιά. Καὶ ξεκινώντας νὰ τί γράφει :

«Φαίνεται πὼς οἱ Λειβαδίτες σπάνια βλέπουν ξένους γιατί τοὺς κινοῦνε πάρα πολὺ τὴν περιέργεια, ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τρέχουν διάφοροι, καὶ τὰ μπαλκόνια καὶ τὰ παράθυρα εἶναι γεμάτα κόσμο, πού δίνει μιὰ ζωηρὴ ὄψη στὴ μικρὴ πόλη. Μερικοὶ μᾶς χαιρετᾶνε καὶ μᾶς εὐχονται καλὸ ταξίδι, μὲ ὅλους κείνους τοὺς εὐγενικοὺς, καὶ φιλικοὺς χαιρετισμοὺς πού ἔχουν κρατήσῃ ἀπ' τοὺς ἀνατολίτες».

* * *

Τὸν ἴδιο χρόνο (1862) φτάνει στὴ Λειβαδιά κι ἄλλη γυναίκα. Εἶναι ἡ Ἑγγλέζα Frederica Bremer

Οἱ ταξιδιωτικὲς τῆς ἐντυπώσεις, πού τὶς τύπωσε ὕστερα σὲ βιβλία εἶναι σύντομες καὶ προσωπικὲς⁸.

9. Bremer F. Greece and the Greeks, 1863.

Ἡ ἀγορά τῆς Λεβαδειᾶς 1881

Lerchenfeld

Ἐπειδὴ ἔλειπε ὁ δήμαρχος Νάκος, τὴ φιλοξένησε ὁ ἀδερφός του «ἓνας μεγαλόπρεπος κύριος μὲ φέσι, καὶ φουστανέλλα» στὸ σπίτι του, πού βρισκόταν στὴν κορυφὴ ἑνὸς ψηλοῦ λόφου. (Στὸ Ρολόγι πλάϊ).

«Μέσα στὸ σπίτι, γράφει ἡ Ἑγγλέζα, ἔξον ἀπ' τὸ Νάκο, εἶδαμε μιὰ ωραία, νεαρὴ κυρία τόσο παχειὰ ὡς τὰ καλοθρεμένα μοσχαρακίκα, καὶ τέσσερες ἄλλες πού φαίνονταν νὰ μὴν ἔχουν νὰ κάνουν τίποτα ἄλλο ἀπ' τὸ νὰ σταυρώνουν τὰ χέρια καὶ νὰ μᾶς κυττάζουν ἐπίμονα».

Ἀφοῦ δείπνησαν κι' ἡ Bremer ἤπιαε τσάι τοῦ βουνοῦ πού τόση ἐντύπωση τῆς ἔκανε, ἀποτραβήχτηκε γιὰ ὕπνο. Ἄς ἀφήσουμε ὁμως τὴν ἴδια νὰ ξακολουθήσει:

«Ἦστερ' ἀπ' τὸ δείπνο εἰτοιμαστήκαμε νὰ πᾶμε γιὰ ἀνάπαυση. Ἐγὼ πῆγα σ' ἓνα ἀπλόχωρο δωμάτιο, μὲ ἓνα παραβάν καὶ κρεββάτι στρωμένο μὲ μεταξωτὸ σκέπασμα. Δὲν εἶχα καλὰ-καλὰ, ἀρχίσει νὰ γδύνομαι ὅταν οἱ τέσσερες γυναικες μπῆκαν στὸ δωμάτιο. Ἡ πιὸ μεγάλη μὲ νοήματα μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω ὅτι ἤθελε νὰ μὲ πλύνει σ' ἓνα μεγάλο παράξενο κι' ἄβολο τενεκεδένιο δοχεῖο πού βρισκόταν στὸ τζάκι. Οἱ ἄλλες τρεῖς θὰ τὴ βοηθοῦσαν.

Δυσκολεύθηκα γιὰ νὰ τὴ κάνω νὰ καταλάβουν ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦσα οὔτε τὴ βοήθειά τους οὔτε καὶ τὴ συντροφιά τους. Μόλις κατάφερα νὰ τὴς διώξω μ' ἀρκετοὺς φιλικούς χαιρετισμούς, ὅταν ξαφνικὰ ξαναμπῆκαν κι' οἱ τέσσερες μαζί. Ἀναγκάστηκα καὶ πάλι νὰ τὴς ξαναδιώξω.

Κατάφερα στὸ τέλος νὰ μείνω μόνη, μὰ τὸ πρῶι, πρὶν ἀκόμα ντυθῶ, ἦρθε πάλι μέσα μιὰ ἀπ' τὴς τέσσερες πάλι φέρνοντάς μου γλυκό. Ἀμέσως τὴν ἀκολούθησαν κι' οἱ ἄλλες τρεῖς πού θέλανε νὰ μὲ ντύσουν. Μὲ κόπο κατάφερα νὰ ἀποτελειώσω μόνη τὸ ντύσιμό μου. Ὅταν μ' ἄφησαν ὀλομόναχη, ἀπόλαυσα μιὰ θαυμασία θέα τοῦ Παρνασοῦ, χρωματισμένου ἐλαφριά ἀπ' τὸ ὀλοκάθαρο κόκκινο πού τὸν ἔβαφε ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου».

"Όπως όλοι οί ταξιδιωτές, έτσι κι' αυτή επισκέπτεται τις αρχαιότητες και τὸ κάστρο πού τόση έντύπωση τῆς κάνανε.

* * *

Ἐδῶ τελειώνουν οί Εὐρωπαῖοι ταξιδιωτές πού ἐπεσκέφθησαν σὲ κείνα τὰ χρόνια τῆ Λειβαδιά. Συνεχίζονται ὅμως στὰ μεταγενεστέρα και φτάνουν και στὰ δικά μας χρόνια. Μὰ γιὰ μᾶς ὅμως σήμερα οί έντυπώσεις αυτές τῶν τωρινῶν ταξιδιωτῶν δὲ μᾶς κάνουν καμιά αἴσθηση. Δὲ θὰ εἶναι ὅμως γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους τὸ ἴδιο. Θὰ εἶναι μιὰ σύγκριση τῆς ἐξέλιξης τῆς πόλης τους και τῆς ζωῆς τῶν προσώπων τους μὲ τις συνθήκες πού θὰ ζοῦν τότε κείνοι. Καί θὰ εἶναι τόσο μεγάλη ἡ διαφορά πού φυσικό εἶναι, νὰ τοὺς ξαφνιάσει και νὰ τοὺς φέρει, ἴσως και κάποιο εἰρωνικό χαμόγελο στὰ χεῖλια τους. Περίπου κάτι, ὅτι ἔγινε τώρα και μὲ ὅσους διάβασαν τοὺς πιὸ πάνω ταξιδιωτές.

Δ Ω Ρ Ε Α
ΤΑΚΗ ΗΡ. ΛΑΠΠΑ
 ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ
 ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 ΛΕΙΒΑΔΙΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας